

Rychlý dynamický rozvoj socialistické společnosti klade stále náročnější požadavky na vědecké řízení nejen výrobních a ekonomických, ale zejména sociálních a politických procesů. Sociální plánování, nebo přesněji plánování sociálního rozvoje výrobních kolektivů, se postupně stává běžnou součástí plánovací praxe ve výrobních podnicích a v organizacích. Poněkud méně výrazně zatím zakotvila myšlenka nezbytnosti sociální analýzy a plánování sociálního rozvoje v územním plánování, i když i zde existují (jak naznačuje Generální plán rozvoje Prahy) silné tendence ke komplexnímu přístupu k městu. To do jisté míry naznačuje i rozdílná společenská objednávka sociologických výzkumů a sociálních analýz v podnicích (výrobních resortech) a v oblasti aplikovaného urbanismu. Teprve v první polovině sedmdesátých let jsme svědky zvýšeného zájmu o problematiku Prahy, zvláště v souvislosti se zkoumáním její sociální a třídní struktury, životního způsobu obyvatel a sociálních podmínek života v městském prostředí. Výzkumy v podnicích, zejména ve stavebnictví a strojírenství, mají daleko větší tradici — jsou však často daleko utilitárněji zaměřeny.

Význam hlubšího poznání utváření sociální struktury, životního prostředí i životního způsobu v Praze je stále zřejmější, především v souvislosti s perspektivním rozvojem hlavního města, jak jej předpokládá Generální plán rozvoje hl. města Prahy z července 1975. Město je složité sociální útvar, a proto nelze k jeho analýze přistupovat jen se znalostí architektury, urbanismu či některých přírodních a technických věd. Tyto poznatky jsou nesporně nezastupitelné jako věcný základ řešení naléhavých problémů hlavního města, avšak bez intenzivního a komplexního poznání sociálních procesů, zejména pak jejich ekonomických, demografických a sociologických aspektů, by měly jen parciální praktický význam. Hluboké poznání sociální a třídní struktury, diferencovaného životního prostředí a životního způsobu pražských obyvatel dává důležitý komplex informací jak pro oblast politického rozhodování a politicko-výchové práce, tak i pro řešení otázek výstavby Prahy a zlepšování životního prostředí, pro rozvoj sociální, kulturní, populační politiky apod.

V tomto ohledu je významným přínosem pro komplexní řešení problémů ochrany a tvorby životního prostředí v hlavním městě Praze úkol státního plánu vědy a techniky C 16-380-031, který je koordinován Útvarem hlavního architekta Prahy (srv. H. Janišová, *Zpráva o sociologických průzkumech životního prostředí obyvatel hlavního města Prahy*, Sociologický časopis 2/1976, ss. 224—228). Sociologické aspekty jsou v něm zastoupeny zejména v dílčím úkolu *Způsob života v hl. městě Praze ve vztahu k obytnému prostředí a třídně sociální struktuře pražského obyva-*

telstva, jehož řešení se ujal Ústav marxismus-leninismu Univerzity Karlovy ve spolupráci s dalšími zainteresovanými pracovníky z jiných institucí. Úkol je nyní ve stadiu přípravy projektu, jehož součástí je i rozsáhlé vyhodnocení existujících dat o problematice. Předvýzkum proběhne na podzim 1976, terénní šetření na jaře 1977.

V letech 1974—1976 byla provedena rozsáhlá inventarizace existujících zdrojů dat o problematice sociální a třídní struktury a životního způsobu Pražanů a s touto problematikou souvisejících problémů. Ukázalo se, že vytvořit vyčerpávající přehled o existujících materiálech, rozbořech, statistických analýzách, sociologických a sociálněpsychologických výzkumech apod. je velmi obtížné, ne-li nemožné. Jednak neexistoval v té době ucelený přehled o výzkumné základně zabývající se sociologickou problematikou Prahy, jednak zde působila negativně i neochota zpracovatelů či zadavatelů výzkumů poskytnout informace o vlastní výzkumné práci.

I přes tyto obtíže se Ústavu marxismu-leninismu UK podařilo za účinné pomoci ideologického oddělení MV KSČ shromáždit 440 zdrojů informací o sociálním rozvoji Prahy; z toho se 103 anotace týkaly výzkumných prací. Tento základní katalog je nadále průběžně doplňován.

Z analýzy shromážděných údajů vyplynulo několik závěrů.

1. Statistické výkaznictví tvoří zatím nejvýznamnější zdroj dat pro plánovité a koncepční řízení téměř všech oblastí rozvoje města. Hlavním zdrojem poznatků významných z hlediska analýzy sociálních aspektů dynamiky hlavního města jsou údaje ze sčítání lidu, údaje mikrocensů i jednorázová šetření, například šetření odborníků, šetření výzkumné a vývojové základny v Praze apod. V materiálech Městské správy ČSÚ v Praze je řada údajů, kterých lze dobře využít pro potřeby sociologické analýzy Prahy, zatím jich však nebylo v plném rozsahu využito. Kromě statistického výkaznictví za město a jeho jednotlivé části je možné využít, i když patrně již v omezenější míře, i statistického výkaznictví a statistických rozborů zpracovávaných jednotlivými pražskými podniky, VHI, resortními a odvětvovými vývojovými a výzkumnými ústavy, resortními ministerstvy. V nedaleké budoucnosti se zřejmě stanou významnými zdroji informací i podkladové materiály, zpracované v souvislosti s rozvíjením komplexních programů péče o pracující v jednotlivých organizacích.

V současnosti se statistické výkaznictví orientuje především na sledování ukazatelů výrobních, ekonomických a demografických. V daleko menší míře a často i značně zjednodušeně podchycuje globální ukazatele, poskytující hlubší obraz o sociální a třídní struktuře města, o životním způsobu jeho obyvatel i o dalších sociologických charakte-

ristických. Možnosti využití statistických rozborů pro potřeby sociální analýzy jsou dále limitovány tím, že:

a) řada indikátorů i kategorizací nemá zcela vyjasněný vztah k teoretickému modelování sociální a třídní struktury i životního způsobu, mnohé indikátory jsou spíše poplatny určité výzkumné tradici nebo jsou voleny tak, aby vyhovovaly zaběhnutým řídicím mechanismům, z hlediska potřeb rozvoje marxistickoleninské teorie společnosti pak mohou mít tyto ukazatele nižší výpovědní a analytickou hodnotu;

b) setkáváme se s určitou nejednotností a malou standardizací existujících statistických ukazatelů, což ztěžuje komparace a v řadě případů významně omezuje možnosti konstrukcí dlouhodobých časových řad i možnosti jejich zpracování a tvorby statisticky korektních predikcí;

c) statistická třídění jsou jen v omezené míře založena na vyšších stupních třídění a poskytují jen dílčí možnosti analýzy vztahů žádoucích v sociologickém výzkumu;

d) údaje o Praze jsou jen v omezeném rozsahu členěny podle jednotlivých urbanistických částí města. Souvislá řada údajů o pražských katastrofách byla po druhé světové válce přerušena a teprve daty ze sčítání lidu z r. 1970 lze opět navázat na dřívější trendy. Množství údajů o pražských katastrofách i tzv. urbanistických obvodech by bylo vhodné dále systematicky rozšiřovat, neboť podrobná ekologická členění údajů o městě jsou jednak teoreticky relevantní (například velmi detailně umožňují sledovat proces sociální homogenizace městského území), jednak poskytují optimální podklady pro územní plánování.

2. Úřední dokumenty rozborového charakteru, zpracované na území hlavního města, patří k nejobsažnějším materiálům. Opírají se jednak o dané statistické výkaznictví, jednak o obsahovou analýzu úředních hlášení a rozborů nižších správních a řídicích článků. V některých případech se rovněž využívá výsledků výzkumné a vývojové práce. Slouží bezprostředně potřebám řízení jednotlivých oblastí společenského, hospodářského, politického a kulturního života. Na rozdíl od statistického výkaznictví nebo od výzkumné činnosti, kde existují víceméně přesná pravidla volby indikátorů i jejich zpracování, která umožňují po formální stránce materiál hodnotit, pravidla tvorby rozborů jsou poměrně volná, často značně proměnlivá a řídí se bezprostředními potřebami praxe. K nejvýznamnějším materiálům rozborového charakteru z hlediska jejich komplexnosti a závažnosti při řešení otázek sociální analýzy a společenskopolitického řízení na území hl. města Prahy patří základní materiály stranických orgánů a národních výborů a jejich organizací. Mnoho cenných poznatků o stavu, genezi a zvláště výhledech rozvoje Prahy, pražského obyvatelstva a jeho struktury i objektivních podmínek formování životního způsobu po-

skytuji materiály zpracované pro potreby Generálního plánu rozvoje hl. města Prahy.

3. Pro sledování problematiky hlavního města, způsobu života jeho obyvatel, ale i pro společenskopolitickou praxi, pro řízení, mají nezastupitelnou úlohu sociologické výzkumy — a to nejen výzkumy orientované na otázky života ve městě jako celku, ale i výzkumy prováděné v jednotlivých podnicích a organizacích v rámci šetření jednotlivých sociálních skupin či obecných sociálních procesů.

Výsledky inventarizace výzkumů ukázaly, že výzkum způsobu života, třídní a sociální struktury i dalších sociálních aspektů rozvoje hlavního města Prahy je dosud ve svých počátcích. Přesto existuje řada velmi zajímavých výzkumů, podchycujících různé aspekty. Jmenujme za všechny výzkum Pražané o bydlení a výstavbě, (Ústav pro výzkum veřejného mínění, Praha 1972), „Volný čas Pražanů I—III (Ústav pro výzkum kultury, Praha 1973), výzkumné práce ÚHA hl. města Prahy atd.

Nejnověji byly dílčí výsledky jednotlivých výzkumů a především data ze statistiky a statistických rozborů zpracovány cestou sekundární analýzy ve studii *Způsob života v hl. městě Praze ve vztahu k obytnému prostředí a třídní sociální struktuře pražského obyvatelstva*, SMS, ÚML UK 1976, a v expertize *K perspektivám sociálního rozvoje hl. města Prahy do r. 1990 se zvláštním zřetelem k prohloubení spojení vědy s výrobou*, ÚFS ČSAV 1975.

Rozsáhlá výzkumná činnost, jejíž empirické výsledky jsou dílčím způsobem využitelné při sociologickém zpracování otázek sociální struktury a životního způsobu v Praze, probíhá již delší dobu v rámci sociologie práce, průmyslu a podniku — a to přímo v pražských podnicích (zvláště strojírenských či stavebních) i v rámci resortů či odvětví. Velmi zajímavé jsou výzkumy v pražských strojírenských podnicích, zpracováván víceméně jednotnou metodikou a poskytující i výsledky v měřicích přesahujících rámec podniku. Na těchto výzkumech se podílí zejména ÚML ČVUT. Rovněž v rámci stavebnictví jsou prováděny významné sociální analýzy problémů výstavby v hlavním městě. Výzkumy jsou zaměřeny především na problematiku fluktuace pracovní síly, spokojenosti s pracovním i sociálním prostředím závodů a na tradiční problematiku malých skupin (sociometrická zkoumání). Obecnější problematika utváření životního způsobu v rámci socialistického velkopodniku nebyla zatím podrobněji analyzována a dosud nebyla rozpracována, do podoby, umožňující bezprostřední empirickou verifikaci zformulovaných hypotéz.

Komplexní, teoreticky založené výzkum životního způsobu zaměstnanců velkých závodů by podstatně přispěl k prohloubení našich poznatků o dynamice životního stylu dělnické třídy i jejího jádra — průmyslových dělníků.

I z hlediska analýzy podmínek života jed-

notlivých socioprofesionálních kategorií Pražanů existuje ve výzkumech řada mezer. Například o početné skupině pracujících v obchodu a službách máme jen velmi málo podstatných sociologických poznatků. Nejsou dostatečně známy rekrutační zázemí těchto pracujících, jejich hodnotové orientace ani specifické problémy jejich životní úrovně.

Značná pozornost byla věnována sociologickému zkoumání pražské mládeže. Výzkum v této oblasti je orientován zejména na problematiku vysokoškolské mládeže, která má v životě hlavního města značný význam. Výzkumem se zabývají různé pražské instituce, zejména ÚML UK, ÚML ČVUT, Ústav inženýrského studia, některá oddělení ÚV SSM atd. Dalšími skupinami mládeže, zvláště středškolské, učni a pracující mládež se zabývá řada institucí jak v resortu školství, tak v některých (zvláště průmyslových) resortech. Podrobně se zabýval otázkami životního způsobu pražské mládeže výzkum *Mládež hl. města Prahy*, realizovaný ÚML UK v roce 1975.

Kromě těchto relativně dobře pokrytých oblastí existuje ještě řada sociologicky i společenskopoliticky významných oblastí, které dosud výzkum nepodchytil vůbec, nebo jen velmi okrajově.

Poměrně málo podkladů je k dispozici pro analýzu dynamiky sociální a třídní struktury v Praze. Základní kontury jejího pohybu lze sledovat de facto pouze v materiálech získaných sčítáním lidu: poslední sčítání proběhlo v roce 1970. Materiální stránku rozvoje životního způsobu a podmínek pro jeho rozvoj můžeme vesměs zkoumat pouze na základě mikrocensů a údajů statistik, které vzhledem ke své metodice nejsou vždy pro potřeby sociologů použitelné, a nadto sledují převážně indikátory vztahující se k bydlení či k životní úrovni obyvatel. Existuje velmi málo informací o dynamice světonázorových a politických postojů obyvatel Prahy, o problematice společenskopolitické aktivity obyvatel Prahy. Výjimku tvoří šetření studentské mládeže; pokud jde o dospělou populaci, je nutné se orientovat spíše k analýze úředních dokumentů nebo k obsahové analýze tisku a hromadných sdělovacích prostředků. Tato analýza však zatím nebyla systematicky prováděna.

Lze říci, že řada problémů, které jsou významné pro další sociologický výzkum praž-

ské populace a nezřídka i pro společenskopolitické řízení sociálních procesů ve městě, zdaleka ještě není natolik zpracována a podchytena sociologickou produkcí, abychom mohli bez dalších teoreticky koncipovaných výzkumů komplexně zodpovědět otázky týkající se sociální struktury a způsobu života v Praze. Proto v této fázi nemůžeme zůstat na úrovni sekundární analýzy dat, která je základní vstupní souhrnnou informací pro další orientaci a koncipování rozsáhlejších konkrétních sociálních výzkumů a analýz: teprve komplexnější výzkumy mohou dát fundovanější obraz sledované problematiky a stát se významným zdrojem dat, inspirace i sociotechnicky formulovaných výroků, tezí a hypotéz pro další rozvoj výzkumu i pro společenskopolitickou praxi.

Přehled výzkumů sociologických aspektů vývoje Prahy a jednotlivých oblastí životního způsobu obyvatel ukázal, že ve výzkumné práci dosud existovala jak značná roztržitost a nejednotnost z hlediska cílů, záměrů, koncepcí, způsobu i úrovně zpracování, tak nekoordinovanost výzkumného úsilí. I minimální publikační činnost zaměřená na problematiku Prahy nasvědčovala jistému nedocenení sociologických stránek výstavby a dalšího vývoje hlavního města.

Dnes můžeme říci, že v tomto směru zřejmě nastal zvláště v posledních dvou letech příznivý obrát. O tom svědčí například i takové skutečnosti, jakými jsou monometatické číslo 1/1975 časopisu *Životní prostředí*, věnované otázkám výstavby Prahy, kde sociologická problematika nalezla své významné místo, dále toto monometatické číslo Sociologického časopisu, a především významné soustředování sil sociologů z pracovišť ČSAV, ÚML UK a dalších institucí na řešení otázek Prahy při zpracování státního úkolu ÚHA. Naplňuje se tedy i v tomto směru požadavek soustředění sil na řešení společensky významných úkolů, které může přispět jak k dalšímu rozvoji marxisticko-leninské sociologické teorie, tak k užšímu sepětí společenských věd se společenskopolitickou praxí a s praxí výstavby našeho hlavního města, ke zkvalitňování jeho životního prostředí i k prohlubování socialistického životního způsobu jeho obyvatel.

Radomír Havlík

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS. Vydává Ústav pro filozofii a sociologii, ČSAV, Jilská 1, 110 00 Praha 1, telefon 249—391, v ACADEMII, nakladatelství Československé akademie věd, Vo-dičkova 40, 112 29 Praha 1. — Objednávky a předplatné přijímá PNS, administrace odborného tisku, Jindřišská 14, 125 05 Praha 1. Lze také objednat u každého poštovního úřadu nebo doručovatele. — Vychází šestkrát ročně. Cena jednotlivého sešitu Kčs 10,—, roční předplatné Kčs 60,—. — Objednávky ze socialistických zemí vyřizuje ARTIA, Ve Smečkách 30, 111 27, Praha 1. — Tiskne Státní tiskárna, n. p., závod 4, Sámova 12, 101 46 Praha 10. Rukopis tohoto čísla odevzdán do tiskárny v říjnu 1976. Číslo vyšlo v únoru 1977.

Sole agents for all western countries with the exception of the German Federal Republic and West Berlin JOHN BENJAMINS, B. V., Amsteldijk 44, Amsterdam (Z.), Holland, Orders from the G. F. R. and West Berlin should be sent to Kubon & Sagner, P. O. Box 68, 8000 München 34 or to any other subscription agency in the G. F. R. Annual subscription: Vol. 21, 1976 (6 issues) Dutch Glds. 62,— (DM 60,—).